

alább szeretjük, mert harsány, közönséges és természetes. Erről talán a régi vásárterek, vagy a mai plázák világa juthat eszünkbe. Végül az ún. *közvetlen színház* vagy város lenne az igazi, amiről azonban a szerző is csak keveset tud mondani. Ami analóg tanácsként mégis értelmezhető, az a követelmény, hogy a díszlettervező – vagyis nálunk a településtervező építész – ne előre készítse el a díszleteket, vagyis annak a környezetnek a kereteit, amik közt élni fogunk, hanem haladjon együtt a rendezővel és a közönséggel, vagyis a fejlesztővel és a társadalommal. Így épültek régen is a városok: az *időbeli és térbeli folytonosság* jegyében. A fejlett technológiák, a korszerű tudományok, köztük a szervezés- és tervezésemélet birtokában törjük a fejünket, hogy miként lehetne visszaállítani ezeket az értékeket. Hogy a fejlesztések nyomán ne csak gyarapodás, hanem a *valódi fejlődés* bontakozhasson ki.

A tanulmány „*A településfejlesztés lehetőségei 2014–2020 között – Városok és vidékeik együttműködése*” című konferencián (Nyíregyháza, 2014, január 31.) tartott előadáson alapul.

Szocialista városok – Városok a szocializmusban

Barta Györgyi

2009 őszén Budapest Főváros Levéltára és az Urbs Várostörtéti Évkönyv szerkesztősége konferenciát rendezett a szocialista városokról, amelyet meglepő érdeklődés kísért¹. E konferencia előadójaként a szocialista városfogalom kétféle értelmezéséről beszéltem: a szocialistának nevezett új városokról és a városi fejlődés szocialista jellegéről.

Ami az új városokat illeti, jellemző volt, hogy ipari, többnyire nehézipari óriásvállalatok foglalkoztatottjai számára gründoltak ezek a városok. Más volt tehát az új városok létrehozásának célja Magyarországon (és a többi szovjet rendszerű országban mint a nyugat-európai országokban. Angliában és Franciaországban kertvárosokat, szatellit városokat építettek a nagyvárosok közelében, hogy egyrészt megállítsák azok terjeszkedését, másrészt az új városok lakói a közeli nagyvárosokban jussanak munkához).

A szocialista jelzőt az az egyszerű tény magyarázza, hogy a szocializmus idejéhez volt köthető az új városok felépítése. De nem csak erről van szó. A szocialista jelző mást is magába foglal. A városok életére rányomta bélyegét a szocialista rendszer. Nemcsak városok késleltetett fejlődéséről beszélhetünk a szocializmus évtizedeiben, hanem *más* jellegű fejlődéséről is. A városirányításban az önkormányzatiság kiiktatása, az állami tulajdon túlsúlya a városi tulajdonban, és a városi szereplők közötti kapcsolati rendszerek, amit Kornai János (*Kornai, 1993*) bürokratikus koordinációként ír le, jellegzetesen különböztette meg a szocializmus városait.

¹ „Szocialista városok? Városok Magyarországon és a Kárpát-medencében 1945–1990” Budapest Főváros Levéltára, 2009. november 18–19.

a kapitalista rendszerben működő városoktól. És ez ugyanúgy sajátossága volt minden városnak a szocialista országokban, mint az újonnan létrehozottaknak.

Bizonyos, hogy a szocializmus idején épített új városok a magyar városok megkülönböztetett csoportját alkotják, talán új városfejlődési modellnek is lehet nevezni az új város építését Szirmai Viktória nyomán (Szirmai, 2013). Modern házak sora, átgondolt térstruktúra, a hatalmas iparvállalat igényeit követő sajátos szerkezetű városi társadalom mellett az előbb említett általános szocialista jellemzők is hangsúlyosabban jelentek meg az új városokban. Az egy nagyvállalat vezetésének jobban ki voltak szolgáltatva a vállalati alkalmazottak/városlakók, mint egy hosszú történelmi múltú nagyváros diverzifikáltabb gazdaságában. Maga a városvezetés is többnyire erősebb függő helyzetben volt a vállalatvezetés-től. A helyi városi társadalomban a férfiak, illetve a betanított képzettség túlsúlya, a humán kultúra elhanyagolható szerepe, a társadalom kisebb és egyoldalú differenciáltsága uralkodott. Ugyanakkor a szocializmus építésének kitüntetett céljai között szereplő új városok aránytalanul bőségesebben részesültek az állami beruházásokból (ezzel éppen ellentétben, a városfejlesztés általában a maradékelven szorult háttérbe a beruházások során).

Tanulmányomban tehát nemcsak a *szocialista város* kifejezés pontatlan használatáról írtam, hanem arról is, hogy sokkal nagyobb figyelmet kellene fordítani a városok szocialista jellegű átalakulásának, fejlődésének feltárására. Az új városok szocialista kori bemutatásával pedig ennek fényében kellene foglalkozni.

A TRADICIONÁLIS MEGKÖZELÍTÉS: A VÁROSI JELLEGZETESSÉGEK ALAPJÁN

A definíció elemei

A szocializmus idején, inkább a vége felé, de a rendszer eltűnése után is sok szakember foglalkozott a szocialista városokkal. A szocialista városdefiníciók sora született meg, ezek nagyobbik fele a városi jellegzetességeket gyűjtötte össze, más részük annak alapján igyekezett meghatározni e sajátos városi típust, hogy kijelölte helyüket a nagyobb társadalmi-gazdasági, illetve települési rendszerekben.

Kétségtelen, hogy a szocialista város a korszak kezdetén irodalmi fogalomként (Szirmai, 1988; Germuska, 2004), a modern társadalmi egyenlőség és jólét kifejezéseként is megjelent a gondolkodásban, de utólag már nem szükséges ennek szerepét foglalkoznunk. Az álmok, vágyak, tervek időszaka elmúlt a szocializmussal együtt, és ma már a megvalósult eredményekkel mérjük a múltat.

A szocialista város, mint komplex társadalmi-gazdasági jelenség, állandó vitát, szinte megoldhatatlan dilemmát okoz különböző szakmák képviselőinek. Mit tart a szocialista város meghatározásában primer jegynek a geográfus, a szociológus, a történész, a közgazdász, a jogász vagy az építész? Egyáltalán melynek-e egymás véleményére a rokon tudományok szakértői. Nem nagyon... A szocialista város meghatározásának különböző megközelítéseit ez a sokféleség, az elsődleges és másodlagos tényezők keverése, bizonyos szempontok említése, míg mások figyelmen kívül hagyása jellemzi.

A gazdaság

Gazdasági jellegüket tekintve majd minden megközelítés kiemeli a szocialista város létrejöttében az ipar domináns szerepét. Ezen belül is a nehézipar, illetve a bányászat túlsúlyát. A szocializmus modern tömegtermelő iparosodás idejével esett egybe, nyilvánvaló, hogy a felzárkózási törekvések eszköztét, a gazdaság húzóerőit látták az ipar, elsősorban a nehézipar felgyorsított fejlesztését (French–Hamilton, 1979; Szirmai, 1988; Papp, 1989; Weczlawo, 1992; Aleksandrowicz, 1999; Germuska, 2004).

Fontos szempont volt az egy nagyüzem létesítésével kapcsolatos város- és iparfejlesztés. A szocialista országok állami iparfejlesztés meghatározó szereplője volt a nagyvállalat. Az erőforrásokért folyó küzdelem, a vállalati növekedésért és a „nagyvállalatiságért” folytatott presztízsharc, valamint az a tény, hogy a szocialista rendszerben ánygott a vállalatalapítók tömeges serege, magyarázat a nagyvállalatoknak a vállalati szervezeti struktúrában elfoglalt domináns folyamatosan növekvő súlyára. A szervezeti centralizációt ösztönző politika (a politikai felsővezetés ellenőrző-irányító szerepének erősítése érdekében) a nagyvállalatokat megkülönböztetett határpozícióba juttatta (Barta, 2002). Elsősorban a bányászat és a nehézipar nagyvállalataiban dolgozó több tízezres munkavállaló elhelyezésére új városok vagy városrészek építése vált szükségessé, k

nösen a „városhiányos” térségekben. A munkahely-lakóhely egységét megkövetelte a korabeli technológia is (a termelési folyamatban és a munkaerő szállításában is). A város egyetlen nagyvállalata és annak vezetése (gy a hatalom letéteményesévé vált a városban, a városvezetésben is (Domanski, 1997; Kühne, 2001).

A társadalom

A sajátos gazdasági szerkezet és városi adottságok, de leginkább az általános szocialista társadalmi keretek határozták meg a szocialista városok *társadalmának sajátos struktúráját* is. A szocialista város nehézipari nagyüzemei a fiatal, műszaki, középszintű végzettséggel rendelkező, főleg férfi munkaerőt foglalkoztatták tömegesen, így az új városokban is fiatalos összetételű volt a helyi társadalom, férfi többlettel. A szerény városi „elitben” hiányosan volt képviselve a humán értelmiség.

Lényegesen kisebbek voltak a társadalmi különbségek (nemcsak a kapitalista környezetben lévő városokhoz képest, hanem a szocialista országok hosszú történeti múlttal rendelkező városainak társadalmihoz hasonlítva is), alig alakult ki szegregációs jelenség, de a társadalmi deviancia erős volt (Szelényi, 1971). Ezekben az új városokban más problémák jelentkeztek. Ahogy Szirmai Viktória írta Sztálinváros társadalmáról: „az ideáramló falusiak konfliktusai nem abból fakadtak, hogy a meglévő urbánus életmódhoz... kellett adaptálódni, hanem abból, hogy nem volt mihez alkalmazkodni” (Szirmai, 1988, 126.).

A város

A városépítési alapelvek a település *térszerkezetének* kialakítására vonatkoztak, szinte kizárólag. Germuska (2004) öt fő szempontot sorolt fel: az övezetesítést, vagyis a termelő és lakó funkciók szétválasztását (Markos, 1962), a város egységes kompozícióját (tervezett város, középpontjában egy monumentális főtérrel), az ipari üzemet kiemelt, szinte „szakrális” elhelyezését a városban, a minőségi differenciálódás tudatos elkerülésének igényét, valamint a lakótelepek nagy tömbökben való megépítését.

Ezek az alapelvek jószerével sehol sem valósultak meg: a termelő és lakó funkció szétválasztását szolgáló erdősávra nem maradt terület, vagy már eleve lehetetlen volt a települési adottságok miatt a szétválasztás; a város egységét megbontották az időben folytonosan változó és csak részben megvalósított tervek; az ipari

gyárépületek „magasztosságát” megkérdőjelezte a mindenütt lenlövő súlyos környezetszennyezés (Szirmai, 1988; Domai, 1997). A lakások méretbeli és minőségi különbségei, és még inkább a lakáelosztás gyakorlata jelentős térbeli és társadalmi ferenciólódáshoz vezetett az új városokban is (Konrád–Szelényi, 1971; Domanski, 1997). A hatalmas lakótömbök, szomszéd egységek is akkor működtek volna hatékonyan, ha az ellátó infrastruktúra megépült volna az egy-egy lakótömbbe zsúfoló lakók kiszolgálására.

A felépített városok, városrészek, lakótelepek elhelyezése: *nagyvonalú térhasználat, kiterjedt zöldterületek, alacsony belvárosi sűrűség* volt jellemző (Szelényi, 1971), amit egyaránt lehet ma magarázni a jóléti elvekkel, vagy az ingatlanpiac nélküli földhasználat következményeivel. Ezt az értéket még ma is élvezi e városok e ke-másika.

Smith (1996) megemlíti a *tömegközlekedés* szinte kizáróla szerepét is. De ez inkább az általános szegénységgel volt magarázható, mint valamiféle tudatos elvekkel. Nem beszélve arról, hogy ez nem csak az új városok sajátja volt. A személygépkocsi szinte teljes hiánya kétségtelenül befolyásolta a városi térszerke kialakítását.

A korszak *szocialista realista építészeti stílusa* archaizáló (klasszikus, monumentális) és eklektikus (nemzeti, romantikus elemek) elemekből állt. A példakép a szovjet historizáló-monumentális építészet volt. Lakás kevesebb épült ebben az időben (kivételösen Magyarországon), inkább a gyárépületek és a középületek viselték magukon a szocreál építészeti jegyeket. Az 1960-as évek utáni modern építészet már többnyire szakított a szocreállal. Az építészeti stílust az iparosított technológiával készülő, nagyterű épületek, a kockaforma, az üveg és beton, a lapos tető, általában az olcsó kivitel jellemezte.

Építészetiileg siváran funkcionális, uniformizált városok, városrészek jöttek létre (alig volt különbség egy kelet-német, lengyel vagy román szocialista város, új lakónegyed között – talán a kivétel minőségében voltak eltérések).

Összességében a bőséges korabeli és később született szakirodalom már jóformán mindent leírt az új városokról. De a megvalósult városépítés – a bemutatott példák alapján – nem tudott olyan sajátosságokat felmutatni, amelyek a *szocialista jelleggel* lettek vo-

azonosíthatók. A „tradicionális” definíciók szerint a szocialista város „egyszerűen” új város volt, ahol az ipar dominált, és amelynek helyi társadalmát a meghatározó ipari szempontok alapján rekrutálódott. A korabeli meghatározás (például TERINT, 1951) is az eddig leírtakat tartalmazta: a szocialista városban az ipar és a munkásosztály dominál.

De vajon városok voltak-e valóban ezek a települések?

Mitől város egy város?

Mint már az előzőekből kitűnt, a szocialista várossal foglalkozó szakirodalomban a különböző tudományterületek meglehetősen egyoldalúan, és csak a saját szakmájuk szempontjai szerint definiálták ezeket az új ipari városokat. Az építészek a térszerkezeti és építészeti jellegzetességeket emelték ki; a közgazdászok az ipar, mint egyetlen és meghatározó gazdasági funkció jelentőségét hangsúlyozták, a szociológusok a munkásosztály primátusát és a sajátos társadalmi szerkezetet tartották a szocialista városdefiníció meghatározójának. Érdeemes összevetni e definíciókat az általános városfogalmakkal, vajon megfeleltek-e a városi kritériumoknak ezek az új ipari települések?

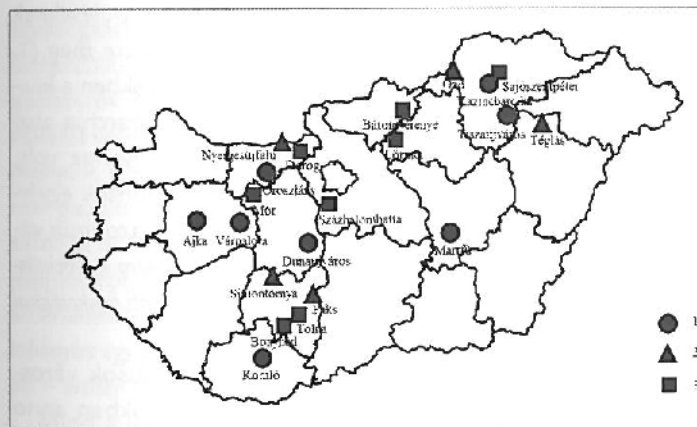
Leegyszerűsíthető a válasz, ha a jogi besorolást vesszük alapul. A város közigazgatási kategória, rang, amelyet a szocializmus idején szigorú feltételrendszer alapján az Elnöki Tanács adományozott. A városi rang megszerzése ebben az időben valóban megkülönböztetett jogokat és főleg finanszírozást jelentett. Jelenleg az Önkormányzati Minisztérium (illetve egy, a minisztérium által kijelölt szakértői bizottság) javaslatára a köztársasági elnök nyilvánítja várossá a „jelölteket”. Nagy változás, hogy ma már elenyésző a városi rang elérésével járó települési „előny” (a jogokban, finanszírozásban).

Véleményünk szerint a városi kritériumok tudományos meghatározása azonban nem intézhető el egyszerű jogi besorolással. A várost olyan komplex társadalmi képződménynek tartjuk, amelynek kialakulása általában hosszú időt vesz igénybe. Ezért egy új város tudatos létrehozása rendkívüli, ritka és roppant erőfeszítést követel, az erőforrások, a központi akarat, a tőkekoncentráció olyan fokát, amelyre csak ritkán adatik lehetőség. A kérdés tehát az, hogy e hatalmas vállalkozások eredményeképpen valódi városokat sikerült-e létrehozni (nevezetesen a szocialista városokra gondolva)? A kérdésre a vá-

laszt a különböző városfogalmak alapján teszteljük, illetve a városok túlélési, megújulási képessége alapján.

Az egyik alapkritérium a település mérete. A népességszám bizonyos koncentrációja teszi racionálissá a szofisztikált intézményrendszert és hálózatot, a szolgáltatások városokra jellemző koncentrációjának megteremtését és működtetését. A különböző népességű országokban más és más az a küszöbérték, ami a várossá nyilvánításhoz szükséges. Magyarországon ez a küszöbérték a kb. 10 fős településekre vonatkozik. A szocialista városok népessége ma – a letelepített óriásvállalat munkaerőigénye miatt – meghaladta ezt a minimális léptéket, sőt, jellemző volt, hogy a lakosság szám kezdetben robbanásszerűen növekedett. A városterve kis- vagy közepeméretű városokra készültek általában. A különböző városi tipológiák szerint legalább 10-12 települést (Ajka, Dunaújváros, Kazincbarcika, Komló, Oroszlány, Százhalombatta, Tatabánya, Ózd, Salgótarján, Tatabánya, Paks tényleg minden elemzésben szerepelt) lehet a szocialista városok közé sorolni. (1. térkép). Ezek sem egyveretűek, létrejöttek idején a meglévő településekre épülésükben, ipari jellegükben, méretben stb. eléggé különböznek. Ami a városnagyságot illeti, 1956-ban e városok mindegyike elérte a 10 ezres lakosság számot, Tatabányán közel 70 ezer, Dunaújvárosban, Ózdon és Salgótarján 40-46 ezer fő élt.

Iparvárosok

1= „Szocialista (ipar)városok”; 2= Ipari városok; 3= Ipari városok lakófunkciókkal

FORRÁS: Beluszky, 2000, 413.

A geográfusok szerint „a város a településállományon belül kialakult földrajzi munkamegosztás terméke; e munkamegosztásban a központi szerepkört betöltő település, amelyben a városi alapfunkciók megfelelő mennyisége és sokfélesége tömörült; olyan település, ahol a lakosság nem mindennapi igényeit kielégítő tevékenységek, intézmények koncentráálódtak” (Beluszky-Györi, 2005, 13.). A város „központi hely”, ahol az áruk, a tudás, a kultúra eszméi és termékei nagy mennyiségben és kínálatban vannak jelen, valamint a város és környéke, vidéke, régiója között cserélődnek. A közigazgatás, a gazdaság és a társadalom szervezésében a döntési helyek a városba települnek. Így, e funkciók kiemelt és megkülönböztetett intézményei (vállalati székhelyek, kutatóintézetek, kórházak, közép- és felsőfokú iskolák, színházak, múzeumok, önkormányzatok, bíróságok, bevásárlóközpontok, áruházak stb.) a városokban található. A szocialista városok terveiben e központi funkciók – mint a városi lét letéteményesei – csak részben szerepeltek, és főként csak a város saját lakosságának ellátására. És ezek is sokszor tervek maradtak, sokkal később vagy sohasem épültek meg.

Beluszky Pál egy 1967-ben végzett kutatása alapján mutatjuk be, hogy a szocialista városok milyen mértékben rendelkeztek központi szerepkörökkel akkoriban. A központi szerepkörök (igazgatási-szervezési, kulturális, egészségügyi, kereskedelmi és egyéb szolgáltatások több mint 200 intézményét véve figyelembe) koncentrációja alapján a magyar városoknak és városias településeknek (Budapesten kívül) 5 csoportját (rendjét) különböztette meg (1. táblázat). A szocialista városok többsége az 1960-as években a központi szerepkörök koncentrációját illetően a városhierarchia alsó szegmensébe tartozott, tehát központi funkciójuk gyenge volt. Még a IV. rendű központok is (teljes és hiányos központok egyértelműen, a részleges központok kétségbe vonhatóan) azonban városnak tekinthetők. Összességében tehát a geográfus számára a szocialista városok többsége ugyan városnak volt tekinthető, de központi funkciókkal hiányosan rendelkeztek, és ezek koncentrációja gyenge volt.

A közgazdászok viszont azt kifogásolják a geográfusok város-szemléletében, hogy a gazdaság (a szocialista városokban anno az ipar) városfejlesztő szerepét nem értékelték megfelelően (Barta–Czirfusz–Kukely, 2006). A geográfusok szerint a gazdasági szerepkör, például az ipar, közvetett szerepet játszik (sőt, nem is

1. TÁBLÁZAT. A szocialista városok helye a városhierarchiában, az 1960-
években (a központi szerepkörök koncentrációja alapján)

Sorszám 293 települé- s között	Település neve	Hierarchikus szintje (városi központok I- V rendje között)	A központi funkciók csoport- jának hiányszintje szer- (teljes, hiányos, részleges)
17.	Tatabánya	II.	Részleges központ
18.	Salgótarján	III.	Teljes értékű központ
29.	Dunaújváros	III.	Teljes értékű központ
31.	Ózd	III.	Teljes értékű központ
77.	Paks	IV.	Teljes értékű központ
87.	Komló	IV.	Hiányos központ
90.	Várpalota	IV.	Hiányos központ
100.	Ajka	IV.	Hiányos központ
123.	Kazincbarcika	IV.	Részleges központ
142.	Oroszlány	V.	Magasabb funkciókkal is rendelkezik
153.	Tiszaszederkény-	V.	Magasabb funkciókkal is rendelkezik
180.	Nagybátony++	V.	egyéb
Nincs adat	Mártfű		
Nincs adat	Százhalombatta		

+ma Tiszaújváros; ++ Bátonyterenyé lett Nagybátony és Kisterenyé ös-
vonásával

FORRÁS: Beluszky Pál: A magyar városok központi szerepköre. Statisztikai Szemle, 196

szükségszerű a gazdaság egyes ágazatainak jelenléte) a városhierarchikus rendszerének kialakításában. (Beluszky, 1973). A közgazdászok elfogadják ugyan, hogy egy ágazat, pl. egy nagy ipari vállalat valóban nem teszi a várost várossá. Ugyanakkor az a véleményük, hogy a gazdaság városképző szerepe alapvető, ami a városi gazdaság koncentrációjától, komplexitásától és dinamizitásától, a húzóágazatok, a gazdasági irányító és ellenőrző funkciók jelenlététől, a gazdasági szereplők közötti kapcsolatokról függetlenül. A kritériumoknak a szocialista városok nemigen feleltek meg: gazdasági szempontból inkább egy-egy nagyvállalattól állt, e vállalatok – szocialista jellegük miatt – erősen korlátozott önállósággal és kapcsolatrendszerrel rendelkeztek.

Mind a geográfusok, mind a közgazdászok megközelítései tehát megkérdőjeleződik a korabeli új ipari települések – a szocialista városok – egy részének városi mivolta.

Túlélő és sorvadó szocialista városok

A kis méret és az egy lábbon állás sérülékennyé tette a szocialista városokat. Az említett 12 város közül 8-ban már az 1980-as évek elejétől-közepétől csökkent a lakosság szám. Ajkán és Oroszlányban a „lakosságcsúcsot” az 1990-es népszámlálás mutatta ki, és csupán két településben, Százhalombattán és Pakson nőtt néhány száz fővel a lakosság 1990 után is.

A rendszerváltozás után, amikor e városok egyetlen nagyvállalata nehéz helyzetbe került, a városok is működési gondokkal néztek szembe. Csak azok a városok tartoztak a sikeres túlélők közé, ahol az ágazati prosperitásnak vagy a sikeres vállalati vezetésnek (privatizációnak) köszönhetően fennmaradt és fejlődött a város egy-két nagyvállalata, munkát adva a lakosoknak, és adózva (iparűzési adó) a helyi önkormányzatnak. Az 1990-es években e körbe tartozott például Magyarországon Dunaújváros, Paks, Kazincbarcika, Ajka, Százhalombatta és Tiszaújváros. Ezekben a városokban is mindenütt csökkent a legfontosabb nagyvállalatok jelentősége. Rendkívül fontos lenne e városok gazdaságainak diverzifikációja, ez azonban általában igen lassan, vagy egyáltalán nem indult meg (jellemző például, hogy Dunaújvárosban egy új nagyobb vállalat – Hankook Gumigyár – letelepítése érdekében a kormányzatnak kellett jelentős áldozatot hozni). A volt iparvárosok többsége azonban – ahol az ipar (bányászat, kohászat főleg) menthetetlenül válságba került – sorvadásnak indult. Komló, Oroszlány, Várpalota ipari keresőinek száma harmadára-felére csökkent. Bonyhád, Mór, Tolna, Simontornya visszasüllyedt a tradicionális kisvárosi, falusi létbe.

A városok versenyképességével foglalkozó kutatásaink (*Beluszky szerk., 2000*) azt mutatták, hogy a volt szocialista városok közül a nagyobb méretűek (ahol a városi komplexitás inkább létrejött), a dinamikus térségekben elhelyezkedők (Budapest, a nyugati országhatár, illetve Észak-Dunántúl térsége), valamint a nemzetközileg is prosperáló iparral rendelkező városok kerültek a városi rangsor kedvezőbb szegmensébe. Többségük közepes versenyképességgel rendelkezett a rendszerváltozás után (2. táblázat).

E fejezetben összegyűjtöttük mindazokat a jól ismert jellegzetességeket, amelyek alapján a szocialista városok egy sajátos város csoportot alkotnak. E megközelítés szerint tehát a szocialista vá-

rosok új ipari városok, amelyek egy-egy nehéziparral, bányászati foglalkozó óriásvállalat igényei szerint jöttek létre. Városi térdalmuk méretét és struktúráját a vállalat munkaerőigénye a totta: fiatal korösszetételű lakosság férfi többlettel, középsz műszaki végzettséggel, hiányzó humán értelmiséggel. A nagy nyű tervek (övezetes kialakítás, a lakó- és termelő funkció szelasztása, a város egységes kompozíciója, az ipari üzem „szakr

2. TÁBLÁZAT. A volt szocialista városok helye az összes város között a versenyképesség komplex mutatója² alapján, 2000-ben

Fejlettségi kategóriák	A városok (221) közötti helyezés	A szocialista városok helye
I. Extraklasszis (1)		
II. Kiemelkedő versenyképességgel rendelkező városok (10)		
III. Megfelelő versenyképességgel rendelkező városok (25)	17. 24. 25.	Tatabánya Dunaújváros Salgótarján
IV. Közepes versenyképességgel rendelkező városok (37)	42. 43. 45. 51. 59. 66. 72. 73.	Paks Kazincbarcika Ajka Százhalombatta Tiszaújváros Várpalota Oroszlány Ózd
V. Kedvezőtlen versenyképességű városok (43)	80.	Komló
VI. A városversenyben gyenge eredménnyel rendelkező városok (52)	133. 153.	Bátányteremtől Martfű
VII. A városversenyben rossz feltételekkel résztvevő városok (50)		

FORRÁS: Beluszky P. (szerk.): A magyarországi városok versenyképessége. A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium megbízásából az MTA RKK Budapesti Osztály munkatársai készítették 2000-ben.

² Az egyes szektorokban – szellemi tőke, gazdasági versenyképesség, régió és településhálózati helyzet, a jövedelemszerzés feltételei, minőségi környezet, általános fejlettség, infrastruktúra, innováció, a helyi információs szolgáltatások és a helyi önkormányzatok aktivitása, a magyar városok dinamikája alapján elért helyezéseket egy hétfokozatú skálába rendeztük, és e skálán elfoglalt helyezéseket összegeztük egy komplex mutatóba.

elhelyezése, nagytömbös lakótelepek) általában hiányosan épültek meg. Szocialista realista, majd modern stílusú, sivár, uniformizált városok jöttek létre szerte Kelet-Európában és a Szovjetunióban. *E sajátosságok alapján nem nevezhetők szocialistának ezek a városok, ezek a szegényes viszonyok között megépített új ipari városok jellemzői.*

A SZOCIALIZMUSBAN MINDEN VÁROS SZOCIALISTA

Kiindulópontok

Kornai János (1993, 2007) a szocialista rendszerről szóló átfogó elemzésében hangsúlyozta, hogy a klasszikus szocialista rendszer megértéséhez a politikai struktúrát kell elemezni. A szocializmus rendszerspecifikus alapelemei (amelyek egyértelműen elválasztják a kapitalista rendszertől):

- a *hatalom* a kommunista párt kezében van, amely a marxista-leninista ideológiát vallja magáénak;
- a *tulajdon*, amely túlnyomórészt állami tulajdont jelent;
- a *bürokratikus koordináció dominanciája*, ami azt jelenti, hogy a rendszer szereplői, intézményei közötti kapcsolatokat, a társadalmi-gazdasági folyamatokat alapvetően nem a piaci, hanem a bürokratikus mechanizmusok szabályozzák.

A rendszerspecifikus jelenségcsoportok között meghatározott oksági kapcsolatok állnak fenn. A kauzalitás határozott fő irányban érvényesül (ahol a hatalom a kommunista párt kezébe került, ott kialakultak a rendszerre jellemző többi specifikus jegyek is).

Kornai kiváló művében a szocialista rendszerről azonban – mint a közgazdasági iskolák többsége – figyelmen kívül hagyta a *térbeliség* szempontját. Vajon hogyan jelent meg a szocialista rendszer a térben? Kialakultak-e a szocialista rendszer olyan térbeli sajátosságai, amelyeket szintén rendszerspecifikusnak nevezhetünk, vagy legalábbis a rendszerspecifikus alapelemekhez köthetőeknek tartunk?

Azt feltételezzük, hogy a kapitalizmustól alapvetően eltérő logikájú szocialista rendszer térbeli struktúrája és e struktúra átalakulása követi a szocialista rendszer logikáját. A térszerkezeti változások lassú folyamatok (rövid időszakon belül inkább adottságok) (Barta, 2002). Ehhez hasonlóképpen fogalmazott Szelényi Iván és Konrád György a szocialista városfejlesztésről írt cikkében: „A térgazdálkodás a gazdaság egyik

alrendszere, amely ... követi a (gazdasági) rendszer törvényszerűségeit” (Konrád–Szelényi, 1971).

Elemzésünkben a várost kell elhelyezni a szocialista politikai gazdasági rendszerben. A várost, amely önmagában is egy önegység, saját történelemmel, többé-kevésbé integrált társadalmal és gazdasággal, és ugyanakkor az ország politikai-közigazgatási, társadalmi rendszerének része, mint ahogy a településhoz tartoznak is, gazdasága ezer szállal fűződik a környezetéhez, régióhoz, országához, és egyre inkább a globalizált világhoz. Ezt a tösséget igyekszünk követni: egyrészt vizsgáljuk a várost mint a szocialista politikai-társadalmi rendszer részét, másrészt magát a várost, a belső politikai-társadalmi-gazdasági-infrastrukturális szerkezetével, jellemzőivel.

A szocialista rendszer politikájának prioritásai

A szocialista országok erőltetett ütemű növekedési programja középpontjában az iparfejlesztés állt. A beruházások allokációját jellegzetes prioritások érvényesültek: a beruházási javak prioritás fogyasztási javakkal szemben, a termelőszféra prioritása a szolgáltatásokkal szemben, az ipar prioritása a mezőgazdasággal szemben, a nehézipar prioritása a könnyűiparral szemben, a hadiipar előtérbe helyezése a civil fejlesztési feladatokkal szemben, a nagy létesítmények prioritása a kis beruházásokkal szemben stb. (Kornai, 1993). A prioritások majd mindegyike – közvetlenül vagy közvetve – kapcsolódott az ipar, és ezen belül is a nehézipar fejlesztéséhez.

Ahogy a lakossági infrastrukturális beruházásokat is *maraként* kezelték, úgy a területfejlesztés is mindvégig a „másodrendű” szerepet játszotta a szocialista fejlesztési politikában. A szocialista gazdaságpolitika az ágazati fejlesztésre helyezte a hangsúlyt, a területi szempontokra kezdetben semmiféle figyelem nem fordult. Ezt a körülményt több okkal lehetett magyarázni: az ágazati irányítószervek (minisztériumok) és a vállalatok érdekében nyújtott lehetőségei erősebbek voltak; a nemzetközi kötelezettségek az ipart helyezték előtérbe; az az elképzelés, hogy az iparlesztéssel lehet a legnagyobb és leggyorsabb eredményt elérni, ami az infrastrukturális (település-) fejlesztésre fordítható források is bővíti (Wiener-Szoboszlai, 1980).

Csak az 1960-as évek elején fogalmazódtak meg olyan társadalmi-politikai célok, amelyeknek egyértelmű területi vonatkozása

voltak: az elmaradott térségek fejlesztése, területi aránytalanságok megszüntetése. Itt jegyezzük meg, hogy az új iparvárosok helyének kiválasztása és jelentős beruházásai Magyarországon nem kötődtek céltudatosan a városhiányos vagy az elmaradott területekhez. A hely kiválasztását elsősorban a nehézipari fejlesztéshez szükséges nyersanyaglelőhelyek, illetve a víz elérhetősége orientálta.

Szelényi Iván és Konrád György (1971) híres tanulmánya a késleltett városfejlődésről azt hangsúlyozta, hogy a magyar városok az 1960-as évekbeli állapotuk szerint alulurbanizáltak voltak, amely elsősorban az extenzív iparfejlesztés számlájára volt írható. Vagyis véleményük szerint az ipar gyorsabban fejlődött, mint a város, amiből arra következtettek, hogy az iparosítás vonta el a forrásokat a városfejlesztéstől. Számításaik szerint a lakás- és kommunális fejlesztésre 30%-kal kevesebbet költöttek Magyarországon, mint ami az ország fejlettségéből következett volna. Így a területfejlesztés – a saját eszközeivel – a városfejlesztés visszatartását szolgálta ki. Azt is állították, hogy elsősorban nem városellenesség fogalmazódott meg ebben a politikában, hanem az ipar előtérbe helyezése az infrastrukturális fejlesztéssel szemben.

Ez megfelel Kornai (1993) állításának is a tőke újraelosztásával kapcsolatban: általában a korábban kialakult arányok szerint történt az erőforrások elosztása, amit ő „hüvelykujj” szabálynak nevezett, de ha szükség mutatkozott gyors, a korábbitól eltérő jellegű beavatkozásra, akkor az ún. „tűzoltórendszer” lépett életbe. Ugyancsak általános gyakorlat volt, hogy minden beruházást elhalasztottak, ha az nem akadályozta a termelés menetét. Nyilvánvaló, hogy a városfejlesztés – a többi infrastrukturális fejlesztéssel – e halasztható kategóriába tartozott.

A terület- és településfejlesztésben ugyanúgy érvényesült a központi tervezés, mint a gazdaságban. Ez egy sajátos iterációs folyamat volt, amelyben a párt politikai bizottsága alapozta meg és hagyta jóvá az országos tervhivatal terveit és számításait, majd lebontották a tervek koncepcióját a hierarchia legalsó szintjéig. Az alsó szinteken (vállalatok, tanácsok, stb.) is elkészültek a tervek, amelyeket összesítettek és ütköztettek a központi tervekkel, a közöttük lévő jelentős eltéréseket folyamatos tervalkuk keretében rendezték (Csaba, 2005).

A településtervezésnél ez a folyamat ugyanerre a mintára készült. Az OT és a pénzügyminisztérium irányelvei alapján a megyei tanácsok pénzügyi tervjavaslatot készítettek, amit egyeztettek ezek-

kel az intézményekkel. Ez került a minisztertanács, majd a szággyűlés elé. Elfogadása után készült el a végleges megyei pénzügyi terv, és annak megyén belüli lebontása (Vági, 1982). A központi tervezés, illetve a pénzügyi újraelosztás hierarchikus rendszere kizárta a helyi tervezés és fejlesztés lehetőségét.

Mitől szocialista a város a szocialista rendszerben?

Kövessük Kornai rendszerspecifikus tényezőit!

Hatalom

A szocializmusban nem voltak demokratikusan választott örmányzatok. A helyi társadalom érdekeinek képviselője hiányzott a településekben. Minden társadalmi tevékenység (politikai, gazdasági, irányítási, igazgatási, kulturális stb.) Magyarországon a szocializmus idején centralizáltan volt szervezve. Ez azt jelentette, hogy a szervezeteknek egyrészt tevékenységük szerint, másrészt területi metszetben volt belső tagozódásuk. Igaz volt, hogy a különböző szervezetek többféle hierarchiája különböző területi szinteken – nem csak a csúcson – találkozott, de a hierarchikus felettség azt jelentette, hogy a megfelelő társadalmi szférát minél inkább a központ szándékai uralták. A minden társadalmi tevékenységet uraló politikai hatalom a kommunista párt hierarchikus rendszerében volt képviseltetve. Horizontálisan, a városi szinten minden városban voltak városi pártbizottságok (Vági, 1982).

A szovjet mintára felépített tanácsrendszerben a helyi (városi) tanácsok a szocialista államhatalom helyi szervei voltak. A tanácsok hierarchikus rendszerében a megyei tanácsok váltak demokratikus centralizmus szellemében – a területi államigazgatás meghatározó szereplőivé. A megyei tanácsok végrehajtó bizottsága közvetítette a kommunista párt központi, illetve megyei bizottságának utasításait. A városi tanácsok által szervezett közigazgatás egyrészt a megyei tanácsoknak, illetve azokon keresztül a kommunista párt központi és helyi szervezetének volt alárendelve. A közigazgatás a szocialista korszakban nemcsak a hatósági, ill. közzolgáltatásokat szervezte, hanem az egyéb szolgáltatásokat is, sőt, részben gazdasági feladatai is voltak (Perger, 2007).

Feltétlenül meg kell említeni a helyi vállalatok, elsősorban a nagyvállalatok részvételét a helyi hatalomban. A vállalatok, főleg a nagyvállalatok, jelentős erőforrások felett rendelkez-

kiépítették dolgozóik számára az egészségügyi, oktatási, kulturális, sportintézményeket, saját szállodával, színházzal rendelkeztek, saját szállítóeszközeiken ingáztak az alkalmazottaik a környező településekről. A nagyvállalatok tehát jelentős funkciókat vettek át a helyi tanácsoktól. Még a közepes méretű vállalatok (a szocializmusban a közép méret a 1000–5000 alkalmazottat foglalkoztató vállalatra vonatkozott, a nagyvállalatban akár több tízezer alkalmazott is dolgozott, *Schweitzer, 1982*) is – nem kötelező erővel – rendszeresen hozzájárultak pénzzel vagy más javakkal a tanácsok forrásaihoz (amiért cserébe különböző előnyöket, például néhány tanácsai lakás kiutalási jogát kapták, ami a súlyos lakáshiány idején felmérhetetlen kincs volt). Állítható tehát, hogy a helyi tanácsok ebben a „triumvirátusban” nemcsak a politikai hatalmat mindvégig képviselő helyi pártbizottságtól, hanem a helyi nagyvállalatoktól is függték.

Vannak olyan vélemények (*Kühne, 2001; Domanski, 1997*), amelyek a helyi nagyvállalatokban látták megtestesülni a politikai hatalmat. Nem kétséges, hogy legitim helyi képviselet hiánya mellett egy kis település egyetlen nagyvállalata valóban monopolhelyzetet élvezett, nemcsak mint egyetlen „kenyéradó”, hanem mint a helyi szolgáltatások jelentős részének tulajdonosa, sőt, a lakáselosztásban is meghatározó döntéseivel. Ez volt jellemző az új ipari városokban (de minden településen meghatározó szerepet játszott az egy-két ipari nagyvállalat, esetleg mezőgazdasági állami gazdaság, termelőszövetkezet).

Tulajdon

A városi lakások túlnyomó részét államosították, a lakások nagyobb hányada állami tulajdonban volt a városokban (természetesen voltak más tulajdonformák is: magánkézben, vállalati tulajdonban lévő lakások, a szocializmus későbbi szakaszában épültek szövetkezeti és magánjellegű társasházak is). A városi telek is jobbra állami tulajdonban volt, egy részük ahhoz az állami vállalat-hoz tartozott, amelynek az épületei a telken álltak. És ahogy már említettük, a városi gazdaság is döntően állami (szocialista vagy tanácsai) tulajdonú vállalatokból állt. *Tehát elmondható, hogy a szocialista jelleg második meghatározó jegye Kornai szerint, vagyis az állami tulajdon dominanciája, a városokra is jellemző volt.*

Mindenek számtalan társadalmi következménye jelentkezett a városokban: a hiány, amely különösen sorvasztó volt a lakásellátásban,

de megjelent az élet minden területén, különösen azokban az ártományokban, ahol a beruházásokat elhalaszthatónak ítélték: az egészségügyi ellátásban, a közlekedésben és a telekommunikációban.

A terület, telek állami tulajdona – illetve a piac hiánya – a területi gazdálkodást is ellustította, ellényegtelenítette. Ez összefüggött a városi térszerkezet rendkívül lassú változásával (inaktív, üres házhelyeken építettek, mint városrészeket alakítottak volna: az örökölt térszerkezet fennmaradása. Természetesen, e téren radikálisan újat jelentett egy „zöldmezős” városfejlesztés, ahol a terv szerinti térszerkezet alapján épültek fel a szocreál vagy modern épületek tömbök. A terület, telek állami tulajdona szabaddá tette a terv fantáziáját, ennek is tulajdonítható a szocializmus idején felépült városok nagyvonalú területhasználata, a széles utak, nagy zöldterületek megjelenése, a termelő és a lakótér elválasztása.

Az állami vállalatok legnagyobb része a szocializmusban „költségtér” vállalat volt Magyarországon (kutatásaink szerint a szocialista vállalatok kétharmadának volt elődje 1945 előtt). A vállalati átszervezések, összevonások nemigen érintették a vállalati telek épületeit. Nyomon követhető, hogy a legnagyobb vállalatok, amelyeket még a szocializmus előtt alapítottak, a szocializmus rendszer végéig megőrizték a városban elfoglalt telephelyeket, nem voltak érdekeltek a telkeikkel való gazdálkodásban (az 1970-es évek elején bevezetett telephelyforgalmi és telek-igénybevétel járulékfizetés ellenére). A vállalatokat – az extenzíven bővülő terület miatt – fizikailag is bővíteni kellett. Ennek elsősorban a telekhiány szabott gátat (érdemes követni a vállalatok területi használatának növekedését a városokon belül), hanem a munkaerőhiány. Így a szocializmus végéig sok nagyváros belső (ma letehetőbbnek ítélt) területén megmaradt az ipari termelés a régi nem mindig esztétikus épületeivel.

Az ipari park, mint a városi ipart egy telken koncentráló terület, nem volt jellemző a szocialista városstervezés gyakorlatára (bár a szocializmus utolsó éveiben már megjelentek Magyarországon). Az új vállalatok száma eleve csekély volt a szocializmusban (a vállalatalapítás a felettes hatóság jogkörébe tartozott, a jelszó a delemkiegyenlítő mechanizmusok miatt vállalatok nem merültek fel). Emellett az irodaépületek is az elhalasztható beruházások körébe tartoztak, így sokkal jellemzőbb volt a régi épületek lyamatos bővítése, funkcióinak átalakítása. Ez is a telephely hiánytalanulátását erősítette.

A bürokratikus koordináció túlsúlya

Maradjunk az eddigi legfontosabb példánál: a lakáshoz jutás, a városi területfelhasználás, a vállalat és a város kapcsolatrendszerének vizsgálatánál!

A lakáselosztás rendszerével, társadalmi különbségeket csökkentő és növelő hatásaival igen sokan foglalkoztak, még a szocializmus idején is. Kornai leírta, hogy a köztulajdonú lakások bérének állami szubvenciója sok esetben eltorzította a kívánt kiegyenlítő újraelosztó hatást. Mivel a lakások nagy része (a falvakban teljesen és városokban is jelentős részben) magántulajdonban volt, így újraelosztás ment végbe azok javára, akik állami lakásban laktak. A tapasztalatok azt mutatták, hogy nem feltétlenül csak az alacsony jövedelműek jutottak állami lakáshoz, hanem nagy arányban a jobban kereső középmagas státuszúak, illetve a vezető beosztásúak. A lakáselosztás így csak kis mértékben csökkentette a társadalmi egyenlőtlenségeket (Szelényi–Konrád, 1971; Kornai, 1993; Ladányi, 2008). Egy lengyel példa (Domanski, 1997; Prawelska-Skrzypek, 1988) a nagyvállalatok lakásépíttető és közvetlen elosztó szerepére hívta fel a figyelmet, ami társadalmi megkülönböztetéshez vezetett a lakáshoz jutásban (a nagyvállalatok alkalmazottai előnyben voltak a nők, öregek, egyedülállók, nem vállalati igénylők kárára). Mivel a lakáspiac nem működött, sajátosan torz és illegális formák alakultak ki a lakáscserékben.

Az ingatlanpiac hiánya miatt nem alakult ki racionális városi területhasználat. A város legértékesebb belső területeit használták az iparvállalatok, szennyezve a város levegőjét. Mindig csak terv maradt a városi ipar elaprózott, mozaikos területhasználatának megváltoztatása (például Budapesten) az ipar egy tervezett helyre történő áttelepítésével, ipari parkok létrehozásával (erre sohasem volt forrás). Nem sikerült a vállalatokat racionális területhasználatra ösztönözni (az 1970-es évek elején bevezetett telephelyforgalmi és telek-igénybevételi díj is azt jelentette, hogy az állam az egyik zsebéből a másikba tette a pénzét). Az állami lakások fenntartásának sem alakult ki a megfelelő rendszere, a lakások elhasználdtak, az épületek lepukkantak, az infrastruktúra végletesen megöregedett. A szocializmusban a régi városok állapota nyomasztóan leromlott, a legolcsóbb építési technológiákkal felépített új városrészekből, városokból hiányzott a szükséges infrastrukturális ellátás egy része. Sivárak, taszítók voltak.

A helyi gazdaság és a város kapcsolatában nem alakult ki együtt működés. A vállalatok jelentéktelen mértékű adót voltak kötelesek városnak fizetni, a városi vezetés nem volt túlzottan érdekelt a vállalatok városba vonzásában (a városokban folyamatosan növekedett a munkaerőhiány – ez is a szocialista gazdasági mechanizmus eredménye volt. Bőven volt munkahely a helyi lakosságnak, és a munkások csak növelték a város terheit: közlekedés, élelmiszerellátás stb.). Ugyanakkor a város nem tudta korlátozni a helyi vállalatok területhasználatát, rábírt a vállalatokat környezetkímélőbb technológiák alkalmazására. Nem ritkán a vállalatok energia-, víz-, szennyvíz-ellátási igényei a helyi lakosság kárára lettek kielégítve.

Összességében a városok szocialista jellegét az önkormányzatiság (gyermek- és helyi érdekképviselet) hiánya, az állami tulajdon és az abból fakadó hiányjelenségek a városi szolgáltatásokban, valamint az irracionális, zárt területhasználat, a vállalatok helyi működésének szabályozatlan jellege jellemezte. Kétségtelen, hogy az ingatlanpiac hiánya nagyvonalú terv nélküli lehetőség adott (főleg az újonnan épített városokban, városrészekben). A lakáselosztás és általában a teljes foglalkoztatottság és az egyenlített jövedelmi helyzet kisebb társadalmi differenciálódást, és gyengébb, de lassan növekvő szegregációt hozott létre a városokban a kapitalista viszonyokhoz hasonlítva. A városok fejlődésére, átalakulására jellemző volt a rendkívüli lassúság, az amúgy is lassan változó városi térszerkezet átalakulását jelentősen visszafogta az infrastrukturális, szolgáltatási ágazatok beruházásainak folytonos elhalasztása. A városok infrastruktúrája leromlott, hiányos volt.

Az új iparvárosok az összes város között

Az eddig leírtakból kirajzolódik, hogy az új iparvárosok az összes (magyar) város sajátos, jellegzetes csoportját alkotják. Nem nagy csoportról van szó Magyarországon: 8-27 kis- és középváros (a különböző várostípusok szerint), ahol a népesség 4-7 %-a

Ismereteink szerint a volt szocialista országokban eltérő arányban épültek új városok: több száz a Szovjetunióban, Csehszlovákiában csak egy kimondottan új ipari város (Havírov) épült, Lengyelországban viszont lényegesen több: Nowa Huta, Czechozów, Mielec, Tarnów, Stalowa Wola, Tychy; Romániában is építettek új városokat, Bulgáriában Kremikovcsit, Dimitrovgrádot említik. De valószínű, hogy a magyar helyzethez hasonlóan nem elválasztani az egyértelműen zöldmezős beruházásokat a vá-

ÖSSZEFOGLALÁS

rész-fejlesztésektől, így a kelet-európai, volt szocialista országok is lényegesen több átmeneti esettel rendelkeztek (Lux, 2009).

Az új városok jellegzetes vonásait, amelyekkel elkülönültek a városállomány többi részétől a szocializmus idején, a 3. táblázatban gyűjtöttük össze. Ezek többnyire a jól ismert jellegzetességek, amelyeket e tanulmány első fejezete már részletezett.

3. TÁBLÁZAT. Az új iparvárosok eltérő sajátosságai a szocializmus idején

Városi tényezők	Valamennyi város	Új városok
Infrastruktúra	<ul style="list-style-type: none"> Lassú változás a térszerkezetben, épületekben, vállalati struktúrában, de általános a népességnövekedés, extenzív bővülés. Elhalasztott beruházások, olcsó pótlások, nincs szintentartás az infrastruktúrában. Ritkán kerül sor átfogó rekonstrukcióra. Olcsó városi szolgáltatások, de mindenhol zsúfoltság, hiány. Tömegközlekedés. 	<ul style="list-style-type: none"> Radikálisan új minden: új épületek, tervezett városok, új térszerkezet (lakó- és termelő helyek szétválasztása). Kezdetben szocreál, egyre inkább a modern stílus. Sívár funkcionális az építészetben. Nagyvonalú térhasználat, zöldterületek. Kiegészített (de gyenge) minőség (lakásokban, felszereltségben).
Gazdaság	A városi mérettől, jogállástól és az örökségtől függően komplex gazdaság.	<ul style="list-style-type: none"> Egy lábon állás: egy óriásvállalat, (nehéz)ipar. A vállalat helyi hatalmi tényező.
Társadalom	<ul style="list-style-type: none"> Örökölt, lassan változó társadalmi struktúra. Bevándorlás. Korlátozott, de lassan növekvő szegregációs folyamatok. 	<ul style="list-style-type: none"> Sajátos összetétel (férfi többség, fiatalos struktúra). Műszaki és középszintű képzettség. A humán értelmiség hiánya. Gyenge szegregáció, de erős deviancia.
Városfenntartás és fejlesztés finanszírozása	<ul style="list-style-type: none"> Alulfinanszírozottság. Elhalasztott beruházások. Városi csoportok (Bp, megyei, közép-kisvárosok, községek) szerinti eltérő finanszírozás 	Kiemelt finanszírozás.

FORRÁS: saját szerkesztés

Voltak valamikor olyan elképzelések, hogy új városok kellenek a szocialista életmód megteremtésére, a közösségi élet megújítására. Aztán megépültek a városok, de a társadalmuk nem változott. A kelet-európai új városok „szocialista” jelzője később már csak a korszakot magát jelölte, amikor és ahol ezeket a városokat felépítették. Mindez nem mond ellent annak, hogy a szocializmus idején felépített új városok a gyengén fejlett, háború megőrzött országok hatalmas vállalkozásai voltak, a szocializmus csúcsteljesítményei közé tartoztak, annak ellenére vagy együtt, hogy a szegénység kétségtelenül rányomta bélyegét a városok minőségi jellemzőire. Mindvégig hiányoztak vagy hossza elhalasztódtak azok a beruházások, amelyek a városi életet nyelmissé teszik, a város építészetében általában nem tudták alkalmazni a legújabb technológiát, az esztétikus és modern megoldásokat. A szocializmus idején felépített új városokat tehát vitájában nem „illeti meg” a szocialista jelző, mert bár – mint új városok – lényeges társadalmi-gazdasági-építészeti-formai különbségeket mutattak a többi városhoz hasonlóan, semmiféle saját szocialista tartalommal nem ruházhatók fel.

Az új városokra nem, de a szocialista rendszerben működő gazdaságra, társadalomra, és igen, a városokra is, rányomta jellegzetes bélyegét a kapitalizmustól alapvetően különböző társadalmi rendszer. A szocialista rendszer specifikus tényezői: a kommunista párt kizárólagos hatalma, az állami tulajdon dominanciája a társadalmi viszonyokat uraló bürokratikus koordináció léte hozta a „szocialista várost”.

A szocializmus idején zajló és összeomlása utáni szociológiai történelmi, közgazdasági, földrajzi, urbanisztikai kutatások a szocializmus városfejlődésének sok részletét feltárták már, de a legtöbb ma sem teljes. Ez a tanulmány egy megoldást kínál: a Korbán által összefoglalt szocialista rendszerspecifikus tényezőket megjelölését vizsgálta (illetve kezdte el vizsgálni) a városi környezetbe

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALEKSANDROWICZ, D. (1999): The Socialist City and its Transformation. *Discussion Papers* No. 10/99., Frankfurter Institut für Transformation studien, Europa-Universität Viadrina.
- BARTA GY. – CZIRFUSZ M. – KUKELY GY (2006): A város és gazdasága. In: Győri, R – Hajdú Z. (szerk.): *Kárpát-medence: Települések, tájak, régiók, térstruktúrák*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs, pp. 25–41.
- BARTA GY. (2002): *A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs.
- BARTA GY. (2010): A szocialista városfogalom kétféle értelmezése. In: *Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv V.*, Budapest Főváros Levéltára, Budapest, pp. 11–34.
- BELUSZKY P. (1967): A magyar városok központi szerepköre. – *Statisztikai Szemle*, 6., pp. 543–563.
- BELUSZKY P. (1973): Adalékok a magyar településhierarchia változásaihoz 1900–1970. – *Földrajzi Értesítő*, 1., pp. 121–142.
- BELUSZKY P. (témavezető)(2000): *A magyarországi városok versenyképessége*. MTA RKK, KÉTI, Budapest.
- BELUSZKY P. – GYŐRI R. (2005): *Magyar városhálózat a 20. század elején*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- CSABA L. (2005): A szovjet modell. In: Bara Z. – Szabó K. (szerk.): *Gazdasági rendszerek, országok, intézmények*. Aula Kiadó, Budapest, pp. 245–267.
- CSANÁDI G. – LADÁNYI J. (1992): *Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DOMANSKI, B. (1997): *Industrial Control over Socialist Towns. Benevolence or exploitation?* Westport, London.
- FRENCH, A. – HAMILTON, F. E. I. (eds.) (1979): *The Socialist City. Spatial Structure and Urban Policy*. John Wiley & Sons, Chichester–New York–Brisbane–Toronto.
- GERMUSKA P. (2004): *Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok*. 1956-os Intézet, Budapest.
- KONRÁD GY. – SZELÉNYI I. (1971): A késleltetett városfejlesztés társadalmi konfliktusai. – *Valóság*, 12., pp. 19–35.
- KORNAI J. (1993): *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Heti Világgazdaság Kiadói Rt., Budapest.
- KORNAI J. (2007): *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KÜHNE, O. (2001): The Interaction of Industry and Town in Central Eastern Europe. – *Die Erde*, 132., pp.161–185.
- LADÁNYI J. (2008): *Lakóhelyi szegregáció Budapesten*. Új Mandát Könyvkiadó, Budapest.
- LUX G. (2009): *Ipari térségek átalakulása Közép-Európában*. Do értekezés, PTE, Pécs.
- MARKOS GY. (1962): *Magyarország gazdasági földrajza*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- PAPP J. (1986): Ipari struktúraváltás és városdifferenciálódás. *Közgazdasági Szemle*, 11., pp. 1364–1374.
- PERGER É. (2007): Közigazgatási rendszer, a terület- és telepfejlesztés intézményei. In: Beluszky P. (szerk.): *Közép-Magyarország. A Kárpát-medence régiói*, 6. MTA RKK, Dialóg Campus, Budapest–Pécs, pp. 367–408.
- PRAWELSKA-SKRZYPEK, G. (1988): Social Differentiation in Old Central City Neighborhoods in Poland. – *Area*, 20., pp. 221–232.
- SCHWEITZER I. (1982): *A vállalatnagyság*. Közgazdasági és Könyvkiadó, Budapest.
- SMITH, D. (1996): The Socialist City. In: Andrusz, G. – Harloe – Szelenyi I. (eds.): *Cities after socialism. Urban and Regional Change and Conflicts in Post-Socialist Cities*. Blackwell Publishers, Oxford, pp. 70–99.
- SZELÉNYI I. (szerk.) (1971): *A szocialista városok és a szociológia*. Szórvány Könyvkiadó, Budapest.
- SZIRMAI V. (1988): „Csinált” városok. *Cyorsuló idő*. Magvető Kiadó, Budapest.
- SZIRMAI V. (szerk.) (2013): *Csinált városok a XXI. század elején. Egy városfejlődési út ígérete*. MTA Társadalomtudományi Kutatópont Szociológiai Intézet, Budapest.
- TERINT (1951): Területrendezési Főosztálya dokumentációja
- Germuska P. (2004): *Indusztria bővületében*. Gondola Nova, Budapest.
- VÁGI G. (1982): *Versengés a fejlesztési forrásokért. Időszerű Közgazdasági Kérdések*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- WECZLAWOWICZ, G. (1992): A városok térbeni-társadalmi szerkezete Kelet-Közép-Európában. – *Tér és Társadalom*, 3–4., pp. 215–225.
- WEINER T. (1951): Sztálinváros, szocialista város. A városépítési módszere. – *Építés - Építészeti*, 11–12., pp. 589–598.

WIENER Gy. – SZOBOSZLAI Gy. (1980): Önkormányzat és gazdaság-
irányítás. – *Közgazdasági Szemle*, 7-8., pp. 880-894.

Jelen tanulmány „A szocialista városfogalom kétféle értelmezése”
című cikkem kissé átdolgozott változata, amely eredetileg az *Urbs*
Magyar Várostörténeti Évkönyvben jelent meg (pp.11-34.) 2010-ben.

A volt szocialista városok a városhálózatban¹

Rechnitzer János – Berkes Judit – Páthy Ádám²

BEVEZETÉS

A tisztelgő kötetekbe történő felkérésnél a szerzők két utat
laszthatnak. Az egyik, hogy meglévő tanulmányt adnak le,
vagy kapcsolódik a tisztelt kolléga munkásságához, vagy kevésbé
A másik, hogy olyan témát dolgoznak fel, ami igenis kötődik a
csült barát, mester kutatásaihoz, ahhoz ad valamiféle adalékot
kis kiegészítést, jelezve a hatásokat, a kapcsolatokat.

Nos, mi fiatal szerzőtársaimmal ezt az utat választottuk!
nagy kutatásban voltunk, vagyunk, amely az ipari körzetekkel
lalkozik, s annak keretében elemeztük a magyar városhálózat
kezetét, összehasonlítva azt a korábbi vizsgálatainkkal (*Győr
Rechnitzer, 2005*). Arra gondoltunk mi lenne ha megnéznénk
kutatásoknál a „csinált városok” metszetét, azaz elhelyeznénk
összehasonlítanánk a volt szocialista városok pozícióit, an
alakulását a korábbi (2001) és jelenlegi (2011) városhálózatb

A választás azért erre a városkörre esett, mert erősen ha
ránk *Szirmai Viktória* alapmunkája, a „Csinált városok” (1988)
az újabb – az általa vezetett kutatás eredményeit tartalmaz
„Csinált városok a XXI. század elején” (2013) című kötet.

¹ A dolgozatban bemutatott elemzések a TÁMOP 4.2.2.A-11/1/KC
2012-0010 azonosítójú „A Győri Járműipari Körzet, mint a térségi fejle
új iránya és eszköze” című program kutatási eredményeire épültek.

² *Társszerzők:* **Berkes Judit:** PhD hallgató, Széchenyi István Egyetem, Re
nális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola (berkes.judit@sze.hu)
Páthy Ádám: Egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Kautz (I
la Gazdaságtudományi Kar, Regionális-tudományi és Közpolitikai Tan
(pathya@sze.hu)